

ÉGER GÁBOR

Supralibrosok nyomában

A sárospataki bibliotéka 16–17. századi super ex libris kötetei

Egy-egy kora újkori értelmiségi réteg vagy jelentős személyiség olvasmányműveltségét, könyvgyűjtési szokását vizsgáló könyvtörténész számára a kézbe fogható könyvek információk gazdag tárházát nyújtják. Egy adott szerző vagy mű előfordulásainak száma megmutatja, hogy bizonyos személyek és munkáik milyen jelentőséggel bírtak a korszakban. Amennyiben a kiadványok tartalmát is górcső alá vesszük, megrajzolhatóvá válik a kiemelt társadalmi csoport vagy possessor érdeklődési köre. Mindezek rekonstruálhatók a 16–17. századi református lelkipásztorok esetében az elmúlt évtizedek forrásfeltáró munkái révén és a Kárpát-medence könyvtáraiban tulajdonosi bejegyzések segítségével azonosított kötetek vizsgálata alapján.¹ Azonban a legtöbb kora újkori református lelkipásztor műveltségéről – a könyvtörténeti kutatások jelenlegi állása szerint – öt vagy annál kevesebb kötet tanúskodik, amely távol áll attól a mennyiségtől, amely alapján bizonyosan meg tudnánk határozni egy adott személy szellemi horizontját. A könyvtári gyűjtemények autopszia elve alapján történő feltárása során azonban számos esetben látható példa arra, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok során a kézbe vett példányok kötésein vagy a belső oldalakon található possessorbejegyzések alapján újabb korábbi könyvtulajdonos neve válik azonosíthatóvá. E tanulmányban a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának supralibrosszal ellátott 16–17. századi köteteit állítom a középpontba. Az elmúlt évtizedek könyvtártörténeti kutatásaiban már több esetben jelentettek fogódzót a könyvek kötéstábláin található monogramok és évszámok a tulajdonosok azonosításában, melyeknek köszönhetően eddig ismeretlen adatok kerültek a felszínre.²

¹ Az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez és a Könyvtártörténeti füzetek* könyvsorozat köteteiben Albensis Nagy János, Alvinci Péter, Bátai B. György, Csulai György, Debreceni Gele János, Demétei András, Eszéki T. István, Geleji Katona István, ifj. Geleji Katona István, Károlyi Benedek, Károlyi Gáspár, Kismarjai Veszeli Pál, Miskolci Csulyak István és Sárosi Bálint könyvjegyzékeit közölték. Külön tanulmányok és monográfiák foglalkoznak Apáczai Csere János (SEBESTYÉN Mihály, *Adalékok Apáczai Csere János könyvtárának rekonstruálásához*, Magyar Könyvszemle, 1991/4, 376–384.), Komáromi Csipkés György (CSORBA Dávid, KOLTAI Kornélia, *Komáromi Csipkés György dedikált disputája*, Egyháztörténeti Szemle, 2020/2, 144–155.), Medgyesi Pál (CSORBA Dávid, *Adatok Medgyesi Pál peregrinációjához és három könyvéhez*, Egyháztörténeti Szemle, 2017/4, 138–142.) vagy Tolnai Dali János (DIENES Dénes, *Tolnai Dali János könyvtárának töredéke Sárospatakon? = Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály et al., Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, II, 469–479.) könyves műveltségével.

² Az elmúlt évtizedek supralibros-kutatásainak néhány eredményére lásd ÉGER Gábor, *Mozaikdarabok egy 17. századi északkelet-magyarországi református lelkipásztor könyves műveltségéből – Szőlősi Bede János könyvtárának töredékei = Az egyházak kultúrákötvetítő szerepe Északkelet-Magyarországon a 16–20. században*, szerk. PAP József, Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, 2025, 25–48;

A supralibros vagy super ex libris

A könyv- és könyvtártörténeti kutatások kiemelt figyelmet fordítanak a possessor-bejegyzést vagy jegyzeteket tartalmazó kötetek elemzésére. A 16–17. századi kötetek esetében a kötéstábla vizsgálatára is különös figyelem irányul. A német reneszánsz típusú és a németországi és hollandiai pergamenkötéses könyvek borítói segítségével számos esetben e munkák első tulajdonosa, a bekötöttő személye válik azonosíthatóvá. A korszakban a könyvek egész ívekben – krúdában – vagy ívfűzetben hajtogatva, felvágatlanul kerültek ki a nyomdákból a piaci forgalomba. A bekötést – nagyrészt külön megrendelésre – önálló könyvkötő mesterek vagy a nagyobb nyomdaműhelyekkel együtt működő műhelyek készítették. A kötés anyaga, minősége, díszítettségének jellege sok esetben a tulajdonos ízlésétől és a bekötöttesre fordított összegtől függött.³ Egy könyv tulajdonjogát a belső oldalakra nyomott, ragasztott ex librisek vagy a kézzel írt tulajdonosi bejegyzések jelezték. A 16. század közepétől a német reneszánsz könyvkötéseken jelentek meg először a bekötöttes évét jelentő évszámok és a megrendelő nevét vagy csupán a monogramját jelölő nyomatok. A régi könyvek kötéstáblájának azokat a külső jegyeit, amelyek a könyvtulajdonos vagy a bekötöttő személy nevét, címerét, monogramját jelölik, supralibrosnak nevezzük. A könyv belsejében lévő ex librisektől, possessorbejegyzésektől eltérően ezek a könyvek elülső borítótábláján találhatóak. Funkcióbeli hasonlóságukat az jelenti, hogy mind a belső oldalakon szereplő bejegyzések, mind a külső táblákba nyomott nevek, monogramok, címerek is a könyv tulajdonjogát jelzik.⁴ E nyomatok lehettek a kötéstábla illusztrációihoz hasonlóan egyszerű vaknyomások, több esetben a monogramot és az évszámot fekete tintával kifestették, és számos példa van arra, hogy kézi aranyozással látták el. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának gyűjteménye jól reprezentálja a supralibrosszal ellátott könyvek különböző típusait a német reneszánsz vaknyomásos disznóbőr kötésű kötetektől a hollandiai pergamen kötésűekig.

OLÁH Róbert, *Idősebb Geleji Katona István könyvei a Teleki-Bolyai Könyvtárban = A Telekiek és a kultúra: A 2016. októberi marosvásárhelyi konferencia tanulmányai*, szerk. BÁNYAI Réka, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2017, 57–90; OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tofeus Mihály könyves műveltsége*, Sárospatak, Hernád, 2022; Ősz Sándor Előd, *Szenci Molnár Albert és Szenci Molnár János Kálvin-kötetei, Kálvin-levelei: Új adatok a zsoltárfordító és fia biográfiájához*, Református Szemle, 2009/6, 747–756; Ősz Sándor Előd, *Szölősi Bede János Intitúciói – A sárospataki könyvtár egyik korai gyarapítója*, Sárospataki Füzetek, 2012/1, 59–69; ZVARA Edina, *Nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában*, Szeged–Budapest, Szegedi Tudományegyetem – Historia ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013.

³ Hatice ÖZ PEKTAŞ, *Supralibros*, EX-LIBRIST: International Journal of Ex-libris, 2017/3, 135–140; VARGA András, *Régi könyves ABC*, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018, 122.

⁴ VARGA, 111.

A sárospataki Nagykönyvtár supralibrosos köteteiről

Sárospatakon a super ex librissel ellátott könyvek feltárására és azonosítására két lehetőség adódik. Czeglé Imre (1912–2002) több évtizedes sárospataki főkönyvtárnoksága alatt kezdte el egy possessorkatalógus építését, amely azóta is gyarapszik, és több mint 5000 tételből áll. Ez a super ex librisek feloldásában kevés esetben ad támaszt, ugyanis példa azok feloldására csak sporadikusan fordul elő. A possessorkatalógus áttekintése mellett szükséges volt a teljes könyvtári gyűjtemény autopszia elve szerinti vizsgálata. A könyvek egyenkénti kézbevétele, külső jegyeinek és a belső oldalakon található kéziratos bejegyzéseknek az alapos elemzése és a prozopográfiai kutatás után megállapítást nyert, hogy a kutatási időhatárként meghatározott, 1560 és 1671 közötti időszakból 118 református lelkipásztor kötete azonosítható Sárospatakon. A kötések elemzése alapján 175 könyvről bizonyosodott be, hogy azok a vizsgált időszakban kerültek bekötetésre. A névkezdőbetűknek a külföldi peregrináción járt magyar diákok névsorával való összevetése után 106 kötet bekötetőjét, első tulajdonosát sikerült azonosítani. Amennyiben kiemelten a 118 református lelkipásztort vesszük figyelembe, akkor az állapítható meg, hogy közülük ötvenöten kötettek be műveket peregrinációjuk során. A supralibrosok közül 31 a fent említett possessorkatalógusban is szerepel, de a múltban mindössze csak 8 kálvinista lelkész super ex librisének feloldása történt meg. A tanulmány további részében néhány, e monogramok mögött rejtőző személynek a könyves műveltségére kívánom a figyelmet ráirányítani.

A részletes elemzés előtt összefoglalásként megállapítható, hogy a kötetek között számos kolligátum található, ennek következtében a kézbe vehető 106 könyvben azonosított művek száma 353 tétel. Ezek közül 110 darab antikva, 243 pedig 17. századi nyomtatvány. A 16. századi munkákból 5 darab magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású, az 1601 és 1671 között a nyomdai sajtó alól kikerült művek közül 59 sorolható ebbe a kategóriába. A 106 kötetből 47 wittenbergi, 37 heidelbergi, 5 marburgi, 2 frankfurti és 15 a hollandiai peregrináció révén Franekerben, Groningenben, Leidenben vagy Utrechtben tanult diákok által jutott hazánkba vagy később más magyarországi tulajdonosához, majd végül Sárospatakra. A 353 műre vonatkozóan is elvégezhető hasonló vizsgálat, ez alapján némileg más kép rajzolódik ki. A Wittenbergben tanult peregrinusoknak köszönhetően 110, a heidelbergi diákok által 188, a marburgi univerzitáson és a hollandiai egyetemeken megfordult magyar hallgatók révén 25-25, Frankfurtban tanuló egyetemjáró nyomán 5 nyomtatvány található a vizsgált kötetekben. E számokat érdemes mérlegre tenni abból a nézőpontból is, hogy a – rektorokkal együtt – hatvanhárom könyvet bekötető magyarországi peregrinus mely egyetemeken folytatta tanulmányait, illetve hol került sor ezeknek a krúdában vásárolt műveknek a könyvvé formálására: harminchatan voltak wittenbergi diákok, tizennyolcan tanultak Heidelbergben – hárman marburgi tanulmányaik alatt is vásároltak könyvet –, ketten Frankfurtban és nyolcan hollandiai univerzitásokon (Franeker, Groningen, Leiden, Utrecht) képezték magukat.

A wittenbergi peregrinusok supralibrosos kötetei

A százsországi univerzitáson tanuló diákok által vásárolt és bekötött könyvek könnyen felismerhetőek jellegzetes német reneszánsz kötésükről. Ezek a többségében fólió méretű, timsós cserzésű disznóbőrrel bevont, kemény papírtáblás vagy fatáblás kötésű, vaknyomásos, olykor aranyozott díszítésű, rézkapcsokkal, sarokveretekkel ékesített könyvborítóval rendelkező kötetek teljesen elkülönülnek a későbbi korok kötésstílusával bekötött nyomtatványoktól.

Az általuk bekötött negyvenhét kötet jól szemlélteti, hogy a legtöbb személy csupán egy-egy tétellel képviselteti magát a gyűjteményben, mindössze hat peregrinusnak őrzik egynél több könyvét Sárospatakon. A Wittenbergben bekötött munkák első tulajdonosai nagy százalékban, hazatérve református prédikátorok lettek, ezért természetesnek tekinthetjük, hogy az általuk vásárolt olvasmányok között többségben a svájci reformációt képviselő művek szerepelnek.⁵ A magyar diákok a teológiai tanulmányok mellett a filozófiával, a természettudományokkal, az orvostudománnyal, az ókori és középkori szerzők műveivel és a bibliai nyelvekkel is megismerkedtek, így nem hiányozhattak könyveik közül az ilyen jellegű munkák sem.⁶

A legkorábbi kötet tulajdonosát az L M / 1561 (Lucas Miskolcinus) supralibros rejti, amelyet feltehetően Miskolci Nyíri Lukácsal azonosíthatunk, aki 1561. január 16-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, hazatérése után 1576 augusztusa és 1577 augusztusa között Tornagörgön volt református lelkipásztor.⁷ A nyolcadrét méretű, három bordára fűzött, timsós cserzésű disznóbőr kötésű kötet kötéstábláját egy vaknyomásos, lombdíszek között négy medalionos fejet ábrázoló görgetős keret, illetve

⁵ Evangélikus szerzők (9): Aegidius Hunnius, Andreas Hondorff, Christoph Obenheim, Jakob Heerbrand, Jakob Schegk, Martin Chemnitz, Niels Hemmingsen, Philipp Melancthon, Salomon Gesner. Református szerzők (23): Amandus Polanus von Polansdorf, Antoine de Chandieu, Bartholomaeus Westheimer, Benedictus Aretius, Candidus Pantaleon, Conrad Vorstius, David Pareus, Fegyverneki Izsák, François du Jon, Immanuel Tremellius, Jean Crespin, Johannes Wolf, Kálvin János, Lambert Daneau, Ludwig Lavater, Martin Borrhaus, Pietro Martire Vermigli, Rudolph Gwalther, Szegedi Kis István, Théodore de Bèze, Thomas Erastus, Wilhelm Bucanus, Wolfgang Musculus. Anglikán (4): John Bale, Matthew Sutcliffe, Nicholas Ridley, William Perkins. Reformátorok (3): Heinrich Bullinger, Jean Mercier, Martin Bucer. A lutheránus művek: 10, a református szerzőktől: 47, az anglikán egyházi íróktól: 4, a reformátorok tollából: 11.

⁶ Teológiai, filozófiai és filológiai kompendiumok: Alexandriai Hészükhiosz, David Chytraeus, Henri Estienne, Johannes Benz, Lodovicus Caelius Rhodiginus, Michael Neander. Egyházatyák művei: Alexandriai Szent Kelemen, Aquinói Szent Tamás, Karthágói Szent Ciprián, Phótiosz, Szalamiszi Epiphániosz. Természettudományok: Boethius, Caspar Peucer, Conrad Dasypodius, Gemma Frisius, Giacomo Zabarella, Giovanni Gioviano Pontano, Hartmann Beyer, Jacob Lebzelter, Jean Riolan, Jeszenszky János, Johann Funck, Johann Ingolstetter, Johann Matthaëus, Johannes de Sacrobosco, Johann Spangenberg, Laskai Csókás Péter, Lucas Lossius, Marsilio Ficino, Simone Simoni.

⁷ SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi, 2017, 195; SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Budapest, ELTE Levéltára, 2011, 269; ZOVÁNYI Jenő, *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, szerk. ZSINKA Ferenc, XIII, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1929, 27.

középen egy Lucretiát⁸ ábrázoló lemeznymat díszíti, amely felett Miskolci Nyíri monogramja, alatta a bekötetés évszáma olvasható. A supralibrost fekete tintával kifestették, amely az idők során jó állapotban megmaradt, a világos színű kötéstábla kiemeli annak adattartalmát. A könyv bekötetésére két wittenbergi könyvkötőműhely valamelyikében kerülhetett sor. Az egyikőjük, Gregor Kersten 1555 októberében került be a város könyvkötő céhébe, a másik mester Matthias Georg volt. Ezek a típusú görgetők és a Lucretia-lemeznymat ebben az időszakban az ő műhelyükben voltak használatban.⁹ A kolligátum négy aritmetikai munkát tartalmaz, Gemma Frisius, Lucas Lossius és Boethius *Arithmetikájának* Johannes Faber által szerkesztett kiadását, illetve Johann Spangenberg *Computus ecclesiasticus*át, amely Johannes de Sacrobosco *De anni ratione* című művének a nordhauseni iskola diákjai számára egyszerűbb formában készült átdolgozása, egy segédkönyv a húsvét dátumának pontos kiszámításához.¹⁰ A kolligátum 1615-ben – egy nagyon halványan olvasható bejegyzés szerint – Szebenben cserélt gazdát. Ezen kívül még három possessor neve azonosítható, ketten az első kötéstábla verzójára írták be neveiket (Rosnyai Sámuel és Berenyei Bálint), Mihályi János pedig az első oldal aljára jegyezte be tulajdonjegyét. A kötet feltehetően a 19. század közepén kerülhetett Sárospatakra, a Nagykönyvtár 17. századi katalógusaiban nem találjuk nyomát, majd az 1760-ban készült jegyzékben szerepel egy *Gemma Frisii Medici ac Mathemat[ici] ac Arith[metici]* című munka, amely azonban a következő évtizedekben készült összeírásokban már nem található meg. A 19. századi bevételezés erősítheti meg az a tény, hogy amíg a 17–18. században a Nagykönyvtárba beérkezett kötetekben kéziratos könyvtárosi bejegyzések olvashatók, addig ez a szóban forgó könyvből hiányzik, csupán a 19. század második felétől jellemző *A S:Pataki A. Oskola Könyvtára* feliratú pecsét lenyomata azonosítható.

Az utolsó magyar diák, aki még biztosan Wittenbergben köttette be könyvét, Megyeri Mező István¹¹ volt, akinek S M M / 1609 (Stephanus Mező Megyerinus) super ex librise a kötet első kötéstábláján olvasható. Kötése egyszerű, három pergamenszíjra fűzött pergamenkötés, kötéstábláját csupán egy külső, dupla vonalas és egy belső egyvonalas keret díszíti, a belső keret négy sarkában liliom sarokdíszekkel, a tábla közepén egy nagyobb virágtőt ábrázoló egyesbélyegzővel, továbbá a belső keret belsejében felül a bekötető monogramja, alul a bekötetés éve olvasható. A supralibrost és a könyvborító

⁸ Lucretia előkelő római nő volt, aki híres volt erényességéről és hitvesi hűségéről. Rokona, Tarquinius Sextus beleszeretett, és egy nála tett látogatása után megerőszakolta az asszonyt, aki másnap magához hívatta apját és férjét, elmondta a történeteket, és törrel szíven szúrta magát. Az őt ábrázoló műalkotások öngyilkosságának pillanatát örökítik meg, ahogy a vizsgált kötet lemeznymata is. A középdísz alatt egy latin szöveg is olvasható: *Casta Tulit Magna Formae Lucre Laud Factat Mag Est Vulne Clara Su* (Konrad HAEBLER, *Rollen- und plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*, I, Leipzig, Harrassowitz, 1928, 152, 227.)

⁹ HAEBLER, 150–153, 225–227; Ilse SCHÜNKE, *Beiträge zum Rollen- und Platteneinband im 16. Jahrhundert: Konrad Haebler zum 80. Geburtstag am 29. Okt. 1937 gewidmet*, Leipzig, Harrassowitz, 1937, 138–142.

¹⁰ Könyvtári jelzete (továbbiakban: K. j.): KK. 711.

¹¹ SZABÓ, 192; SZÖGI, 315.

díszítőkereteit, bélyegzőit feltehetően kézi aranyozással látták el, amelyek az idők során erősen lekoptak, de még így is jól láthatók a pergamen kötéstáblán. A könyv Pantaleon Candidus (1540–1608) kronológiájának 1602-ben Strassburgban megjelent kiadása, amelyet Megyeri Mező 1609-ben kötetett be.¹² A *Tabulae chronologicae* a világ kezdetétől 1602. augusztus végéig táblázatos formában, országonkénti bontásban, időrendben ismerteti az egyes nemzetek uralkodóinak uralkodási éveit, a római pápák és egyházatyák névsorát, a zsinatok sorrendjét, a fontosabb eseményeket. A kötet Magyarországra jutásáról nincsenek adatok, Megyeri Mező tanulmányai utáni további sorsa ismeretlen, a könyvben más possessorok bejegyzései nem szerepelnek. Nem elképzelhetetlen, hogy a művet a vele feltehetően rokon kapcsolatban álló, a peregrinációja után Dombravicán¹³ és Szatmáron református lelkipásztor Megyeri Mező János vásárolhatta meg heidelbergi tanulmányai idején.¹⁴ Strassburg közel található a pfälzi egyetemi városhoz, így könnyen hozzájuthatott a frissen megjelent Pantaleon Candidus-kronológiához. Emellett a kötés típusa és külső jegyei is hasonlóak azokhoz, amelyek az ebben az időszakban a heidelbergi, illetve marburgi diákok által vásárolt és bekötött munkákat jellemzik. Így az sem bizonyos, hogy a megvásárolt könyv Megyeri Mező István megrendelésével kaphatott-e külső borítót. Lehetséges, hogy Pantaleon Candidus művét Megyeri Mező János a megjelenés évében megvásárolta, bekötötte, de rokonának a supralibrosát csak utólag, az ő tulajdonába kerülésekor nyomták bele az első kötéstáblába. Pantaleon Candidus munkája végül, szinte biztosan a 19. század közepén, második felében kerülhetett Sárospatakra, ugyanis a 17–18. századi sárospataki könyvjegyzékekben e mű még nem szerepelt.

A heidelbergi egyetem magyar peregrinusainak könyvei

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának állományát vizsgálva megállapítható, hogy tizennyolc heidelbergi diáknak, későbbi református lelkipásztornak, tanárnak a supralibrosszal ellátott kötetei találhatóak meg Sárospatakon. A 16. századi könyvekre jellemző német reneszánsz stílusú, bordára fűzött, vaknyomásos díszítésekkel ellátott vastag préselt papír vagy fatáblás kötések egyre inkább felváltották a 18. századra jellemző díszítés nélküli, pergamenszíjra fűzött pergamentáblás borítótáblák.

A heidelbergi peregrinusok supralibrosos köteteit vizsgálva megállapítható, hogy a wittenbergi arányokhoz képest szinte teljesen eltűntek az antik szerzők és az egyházatyák művei. A héber és görög nyelv tanulásához szükséges munkák sem fedezhetők fel a könyvek között, bibliakiadás is csak egy. A világkrónikák ugyancsak hiányoznak a

¹² K. j.: G. 175.

¹³ A település mai neve Szakállasdombó, amely Romániában, Máramaros megyében, Nagybányától délre található.

¹⁴ BOROVSKY Samu, *Tiszántúli ev. ref. papok 1597–1679*, Történelmi Tár, 1898/4, 625; Szcenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai, kiad. Dézsi Lajos, Budapest, MTA, 1898, 66.

könyvek listájáról, csak egy enciklopédikus jellegű mű található a supralibrosos kötetek között. A lelkipásztori munkát segítő művek továbbra is jelentős szerepet töltenek be. A kommentárok, konkordanciák, loci communesek itt sem hiányoznak. A dogmatikus művek nagy aránya a 16–17. század fordulójának megváltozott viszonyát tükrözik. Az ellenreformációval, a katolikus megújulással és emellett a protestáns felekezeteken belüli hitvitákkal a tanbeli viták jelentősége megnőtt, jól mutatja ezt David Pareus (1548–1622) tevékenysége, aki az egyetem disputációinak fő céljává a jezsuita Roberto Bellarmino (1542–1621) *Controversiae*-jének cáfolatát tette. A disputációs gyakorlatban is látható a különbség Wittenberghez képest. Az Elba parti univerzitáson tartott disputációkról készült nyomtatványokról a 16. század végéig nem tudunk, vagy nem maradtak fenn. A heidelbergi gyakorlat ebben is változást hozott: a magyar diákok példája is mutatja, hogy nagy számban ismertek a részvételükkel zajlott egyetemi viták nyomtatott példányai.¹⁵

A legkorábbi könyv Sárospatakon, amelyet Heidelbergben tanuló magyar diák köttetett be, Szölösi Bede János egyik kolligátumkötete.¹⁶ A folio méretű, vaknyomásos, négy bordára fűzött, timsós cserzésű disznóbőr kötésű könyv kötéstábláját három különböző típusú görgető és a középrészen VI. Lajos pfalzi választófejedelem portréja díszíti.¹⁷ Szölösi Bede János I B SZ (Iohannes Bede Szölösinus) monogramjának és a bekötetés évszámának (1601) nyomtatását aranyozással látták el. A kötet Johann Jacob Grynaeusnak (1540–1617), a bázeli egyetem Újszövetség professzorának és a bázeli gyülekezet lelkipásztorának munkája, aki 1588 és 1590 között három kötetben adta ki a bázeli egyetemen az ő elnöklete alatt tartott vitatkozásokat. A kötet feltehetően az ő adományából vagy halála után kerülhetett a Bodrog-parti Athén könyvesházába, ugyanis további possessorok nevei nem találhatóak a kötetben, és ezt a feltételezést erősítheti meg az a tény, hogy a sárospataki bibliotéka 1623-ból fennmaradt első katalógusában Grynaeus műve már szerepelt.¹⁸

Az utolsó, még heidelbergi peregrinus által bekötetett munka Matthias Flacius Illyricus (1520–1575) evangélikus biblíamagyarázó és történész *Catalogus testium*

¹⁵ Lásd például Pareus *Collegium theologicorum* című disputációs gyűjteményét, amelyben számos magyar respondens felelete olvasható: David PAREUS, *Collegiorum theologicorum quibus universa theologia orthodoxa, et omnes prope theologorum controversiae perspicuae et variae explicantur*, [Francofurti]–Heidelbergae, Rhodius–Lancelotus, 1611. (RMK III, 6089; K. j.: C. 644.)

¹⁶ K. j.: D. 50/abc.; ÉGER, 40.

¹⁷ A kötéstáblához egy leveles-indás, egy kandelábermintás és a kettő között egy lombdíszek között címerpajzsokat és medalionba foglalt fejeket ábrázoló görgetőt használtak. A négy címerben a Német-római Birodalom, a pfalzi választófejedelemség, a Wittelsbach uralkodóház és Szászország jelképei. A lemeznyomat felső részén, a boltíven az *Alle Ding Zer Genglich* szöveg, alatta az uralkodó képe látható a Rajnai Palotagrófság címerével, legalul a következő képaláírással: *Lvdwig V. G. Gnad Pfalsgra Des Hei Rom Reichs Ertz DR Vses Vnd Cvrfrst Hert In B* [Ludwig von Gottes Gnaden Pfalzgraf des Heiligen Römischen Reichs, Erztruchsess und Kurfürst, Herzog in Bayern].

¹⁸ *Partiumi könyvesházak 1623–1730: Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah*, s. a. r. FEKETE Csaba, KULCSÁR György, MONOK István, VARGA András, Budapest–Szeged, MTA Könyvtára – JATE, 1988, 37.

veritatis című munkájának 1608-as genfi kiadása. Az „igaz hit tanúinak katalógusa” a Luther Mártont megelőző évszázadok több mint 400 olyan hithősének életrajzát tartalmazza – középkori eretnekekét és katolikus szentekét is – akik a pápaság ellen emelték fel szavukat. A kötetet Borsai C. Márton¹⁹ vásárolta és köttette be, amit bizonyít a kötéstáblán található M C B / 1621 (Martinus C. Borsai) supralibros is.²⁰ Borsai egy egyszerű, négy bőrszíjra fűzött pergamenkötésbe köttette Flacius művét. A következő tulajdonos Pécsváradi B. Péter lett, aki Borsaival együtt kezdte peregrinációját, az univerzitások közötti utazást is együtt tették meg, és egyszerre tértek haza. 1625 és 1634 között Nagyváradon, majd Borosjenőn és 1637-től újra Nagyváradon – amely szomszédságában található Mezőtelegd – volt lelkipásztor, és itt hunyt el 1645-ben.²¹ A partiumi városban töltött szolgálati ideje alatt szerezte meg a kötetet, amelyet az előzéklap verzójára írt bejegyzése is bizonyít.²² A kötet útját sokáig nem tudjuk nyomon követni, a következő ismert tulajdonosa Eszéki T. István székelyudvarhelyi, kézdivásárhelyi és dési református lelkész és esperes lett, aki a könyv címlapjára írta be nevét és jelmondatát, azonban a kötet beszerzésének évszámát új tulajdonosa nem rögzítette.²³ Végül Eszéki 1707-ben bekövetkezett halála után, könyvhagyományozásának útján került Sárospatakra a mű, az utolsó bejegyzést a sárospataki könyvtár 1739-ben történt revíziójakor rögzítették.²⁴

A heidelbergi peregrinusok könyvgyűjteményének különös részét képezik az egyszerű, öt pergamenszalagra fűzött, díszítetlen pergamenkötésű, supralibrosszal ellátott disputációs kolligátumkötetek. Lévai Suba Tamás 1619-ben bekötetett gyűjteménye – T S L / 1619 supralibrosszal – az 1609 és 1619 közötti időszakból 49 filozófiai, fizikai, jogi, politikatudományi és teológiai egyetemi disputációt tartalmaz, amelyek közül 22 Marburgban, 21 Heidelbergben és egy Herbornban jelent meg.²⁵ A kötetben

¹⁹ Életréje lásd *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében: Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Budapest–Szeged, JATE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA ITI, 1965, 157–158; SZÖGI, 133, 139, 215.

²⁰ K. j.: L. 36.

²¹ CSERNÁK Béla, *A református egyház Nagyváradon 1557–1660*, Nagyvárad, Nagyvárad Református Egyház, 1934, 146. DIENES Dénes, *Pécsváradi B. Péter = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, IX, Budapest, Balassi, 2009, 106–107; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 466.

²² Az előzéklap hátoldalán Pécsváradi jelmondata: Pál apostolnak a Filippibeliekhez írt levele 4. fejezetének 13. verse görög nyelven a névbeírása felé: *Phil. 4. v. 13. πάντα ισχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με. Petrus Pétsvaradi Past[or] E[cclesiae] Varadinae*. További beírás az első kötéstábla verzóján: *Petrus Pétsvaradi et amicos[um] ejus*.

²³ Tulajdonosi bejegyzés a mű címloldalain: *Per Convitia & Laudes In Silentio & Spe. Stephani Eszéki m[anu] pr[opria]*.

²⁴ *Partiumi könyvesházak*, 103; ÉGER Gábor, *Eszéki T. István könyvhagyatéka a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában*, Sárospatak, Hernád, 2020, 22, 25–27, 33, 77; A könyvtári revízió bejegyzése a címlapon: *Liber Scholae S[aros]Patak 1739*.

²⁵ K. j.: SS. 98.

található vitatkozások közül tizenkilencnek magyar peregrinus diák a respondense. További különlegesség, hogy öt olyan disputációt is tartalmaz, amelyeket a felelők vagy respondensek (Bakai Jacobides Gergely, Muraközi Dús Márton, Péli S. István, Szilvási K. Márton és Tornai Pap Ferenc) tiszteletpéldányként küldtek ajándékba Lévai Suba Tamásnak.²⁶ 1620-ban köttetett egybe harmincnyolc disputációt Muraközi Dús Márton, akinek M D M / 1620 (Martinus Dus Muraközi) supralibrosa a könyv kötéstábláján azonosítható.²⁷ Számára két peregrinus diáktársa küldött személyes bejegyzéssel ellátott példányt kinyomtatott vitatkozásából: Bakai Gergely és Péli Sári István.²⁸

A marburgi egyetem magyar peregrinusainak supralibrosos könyvei

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának állományát vizsgálva megállapítható, hogy három marburgi diáknak, későbbi református lelkipásztornak, tanárnak a kötetei találhatók meg Sárospatakon. Ez a könyvmennyiség mélyebb elemzésre nem ad lehetőséget, így jelen esetben csak a kötetek beszerzésének körülményeinek ismertetésére szorítkozom. Időrendben, a legkorábban Szepsi Bényes Pál vásárolt és köttetett be könyveket, 1610-ben. Az egyik kötet idősebb Rudolph Goclenius (1547–1628) orvos, filozófus, a marburgi egyetem professzorának *Psychologia* című munkájának és Ermolao Barbaro (1454–1493) itáliai tudós, és Arisztotelész természettudományos műveinek ifjabb Rudolph Goclenius (1572–1621), a nevetés és a könnyek fiziológiai hatását tárgyaló munkájával bővített gyűjteménye. Másik könyve William Whitaker (1548–1595) angol református teológus a katolikus egyház és Roberto Bellarmino ellen írt *Praelectiones* című vitairata. Lévai Suba Tamás 1617-ben szerezte és köttette be Bartholomeus Keckermann (1572–1609) református teológus, tudós két *Systemáját*, a *Systema ethicae* 1613-as és a *Systema disciplinae politicae* 1616-os hanaui kiadását. Szintén ebben az esztendőben állíttatott össze kolligátumot Muraközi Dús Márton tizenhét darab, 1599 és 1617 között Marburgban megjelent értekezésből és disputációból.

Külön kiemelendő ezek közül Szepsi Bényes Pál Whitaker-kötete. A nyolcadrét méretű, öt pergamenszalagra fűzött pergamenkötéses könyvecskén a P B SZ / 1610 (Paulus Benyes Szepsi) supralibros alapján állítható, hogy azt az 1610. július 12-én Marburgba beiratkozott peregrinus diák köttette be. Szepsi Bényes 1611 márciusától a heidelbergi egyetemen folytatta tanulmányait. Hazatérése után 1618-ban tokaji prédikátor, 1623-tól 1626-ig sárospataki másodpap volt. További sorsa azonban ismeretlen.²⁹ A könyv még egy könyvtulajdonos nevét rejti: a kötet megvásárlásáról

²⁶ ÉGER GÁBOR, *17. századi disputáció-tiszteletpéldányok a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában*, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica, 2024/2, 149–153.

²⁷ K. j.: SS. 264.

²⁸ ÉGER, *17. századi disputáció-tiszteletpéldányok*, 153–154.

²⁹ HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980, 327; SZÖGI, 128, 214.

szóló bejegyzést Tornai Pap István írta be az első borítótábla verzőjára.³⁰ Szepsi Bényes életrajzában látható a kapcsolódási pont a Tornai családdal. Tornai Pap Ferenc peregrinációját Debreceni Tamás tokaji gazdatiszt támogatta, így feltehetően a sárospataki iskola diákja volt. Ő később huszti és debreceni református lelkipásztor volt. Szepsi Bényes is fautora volt, és bizonyára kapcsolatban lehetett Tornai Pap Ferenc testvérével, Istvánnal is. Az ifjabbik Tornai 1626-ban iratkozott be Sárospatakra, majd hazai tanulmányai után Leidenben és Franekerben tanul, hazatérése után rektor volt Debrecenben, majd Hajdúböszörményben lett református lelkész, 1641-től – feltehetően testvérét váltva – Debrecen lelkipásztorának választották, végül utolsó állomáshelye Tarcál volt, ahol 1661-től haláláig szolgált.³¹ Kettejük esetében is látható a kapcsolódási pont, Szepsi Bényes sárospataki lelkipásztorsága idején lett az iskola diákja az ifjabbik Tornai, és feltehetően e kapcsolat révén került sor a kötet tulajdonoscserejére. A szóban forgó kolligátum biztosan a 19. század második felében vagy azt követően került a sárospataki Nagykönyvtárba, ugyanis sem 17–18. századi kéziratos könyvtárosi bejegyzések, sem 19. századi könyvtári pecsét nem található benne, a címlapon látható pecsétnyomatot feltehetően a 20. században nyomták bele.

Hollandiai peregrinusok supralibrosos kötetei

Amennyiben csak a Sárospatakon őrzött supralibrosszal ellátott kötetek alapján szeretnénk megállapításokat tenni a Németalföldön tanult magyar református diákok könyves műveltségéről, akkor a marburgi peregrinusok esetében már vázolt nehézségekkel kell szembenézünk. Ugyanis mindössze nyolc Hollandiát járt, későbbi református lelkipásztor vagy tanár tizenegy super ex librises könyve azonosítható. A legtöbb Hollandiában tanult diák nem első tulajdonosa volt megszerzett köteteiknek. Ez a könyvmennyiség mélyebb elemzésre nem ad lehetőséget, így csupán egy szemléltető példával kívánok bepillantást nyújtani a Németalföldön tanuló magyarországi diákok által vásárolt és bekötött könyvek gyűjteményébe.

Supralibrosszal ellátott hollandiai pergamenkötéses bibliai kommentárból három kötet található Sárospatakon. Mindhármát egyetlen személy, Egrespataki András vásárolta és kötötte be. Egrespataki neve alapján feltehetően a szilágysági Egrespatak településen született 1629-ben. A Debreceni Református Kollégiumban tanult, ahová 1646. február 12-én matriculált. 1654-ben peregrinációra indult, és augusztus 19-én a leideni, majd körülbelül egy hónap múlva, szeptember 18-án már a franekeri

³⁰ A tulajdonosi bejegyzés: *Est Steph[anus] P[astoris] Thornai Empt[us] S[aros] Patachini 162?*. Az évszám utolsó számjegyét átjavították, így nem állapítható meg biztosan a vásárlás időpontja.

³¹ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, ELTE Levéltára, 2007, 46, 223; HELTAI, 338; HÖRCSIK Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 56; ZOVÁNYI, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 651.

egyetemre iratkozott be. A leideni anyakönyvben rögzítették *Sylvanus* származását, így feltehetően megegyezhet azzal az Egrespataki Andrással, aki peregrinációja után szülőföldjére, a Szilágyságba tért vissza, és 1656 körül a szilágysági református gyülekezet lelkipásztora volt. További sorsa azonban ismeretlen.³² A supralibros alapján a magyar peregrinus valószínűleg hazatérése előtt szerezhette be Johann Piscator (1546–1625) német református teológus bibliakommentárjait, ugyanis a három kötet kötetabláján az A E P / 1656 (Andreas Egres Pataki) *super ex libris* látható. A szilágysági diák Piscatornak az Újszövetség könyveihez írt és 1638-ban Herbornban³³ megjelent, valamint Ószövetség-kommentárjának 1646-os, kétkötetes, szintén herborni kiadását³⁴ köttette be. Mindhárom kötet esetében az öt bordára fűzött, finom pergaménből készült borítót két darab vonalas keret, a belső keret sarkain virágos sarokdíszek és egy vaknyomásos, rombusz alakú virágmintás középdísz ékesíti. A középső nyomat felett található Egrespataki monogramja, alatta a bekötetés évszáma, mindkettő kézi aranyozással színezve. A kötetek nem közvetlenül a hazatérő peregrinus révén kerültek Sárospatakra, hanem a következő tulajdonos könyvhagyatékozásával. További possessorbejegyzés ugyanis a már korábban is említett Eszéki T. Istvántól származik, aki nevét – az Újszövetség-kommentárban jelmondatával együtt – rögzítette a könyvek címlapjára, viszont a tulajdonába kerülés évét nem tüntette fel.³⁵ Eszéki halála után hagyományozott könyvei Sárospatakra kerültek, a könyvtáráról készült katalógusban szerepel is Piscator kommentárja.³⁶ A könyvtárban további bejegyzéseket írtak a kötetekbe: a két Ószövetség-kommentár címlapjára a pataki bibliotéka 1738 és 1739 közötti revíziójakor,³⁷ az Újszövetség könyveit magyarázó rész esetében az 1769-ben zajlott ellenőrzéskor³⁸ vezették fel az ezt rögzítő információkat.

³² BOZZAY, LADÁNYI, 66, 242; *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, szerk. SZABADI István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, I, 267; *Iskolatörténeti adattár*, szerk. THURY Etele, II, Pápa, Országos Református Tanáregyesület, 1908, 118; VARGA-GÖCZ Nikolett, *A szilágysági református műemléktemplom*, Nyelvünk és Kultúránk, 2023, 114; ZSIGMOND Attila, *Akadémia lelkipásztorok a szilági traktusban (16. század – 1821)*, Szeged–Debrecen, SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék – Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2024, 188.

³³ K. j.: M. 271.

³⁴ K. j.: O. 723/ab.

³⁵ A tulajdonosi bejegyzés az ószövetségi kommentárokból: *Stephani Eszéki m[anu] pr[opria]*, az újszövetségi könyveket magyarázó kötetekben: *Per Convitia & Laudes In Silentio & Spe. Stephani Eszéki m[anu] pr[opria]*.

³⁶ *Partiumi könyvesházak*, 103; ÉGER, Eszéki T. István *könyvhagyatéka*, 33, 64.

³⁷ Könyvtári bejegyzések az ószövetségi kommentárokból: *Liber Ill[ustris] Scholae Reform[atae] SarosPatachinae 1739*, illetve *Liber In cl[arissimae] Scholae Ref[ormatae]. S[aros]Patak A[nno] 1738 B[anyai] sub bibl[iothecario]*.

³⁸ Az 1769-ben történt revíziókor beírt bejegyzés: *Liber Ill[ustris] Scholae [Saros]Patachinae Sign[ante] St[ephanus] Molnar A[nno] 1769 p.t. B[iblioth[e]carius*.

Összefoglalás

Habent sua fata libelli: a könyveknek is megvan a maguk sorsa – tartja a latin szállóige. E tanulmány is néhány sorstörténetet kívánt bemutatni, és rövid betekintést adni abba a nagyszámú könyvanyagba, amely a Sárospatakon található, supralibrosszal ellátott köteteket jelenti. Százhetvenöt kötet részletes elemzésére nem adódik ilyen módon lehetőség, csupán egy-egy kiemelt tétel bemutatásával lehet e dokumentumok külső jellemzőiről, a bennük található további tulajdonosi jegyekről, bejegyzésekről szólni. Az itt bemutatott kiadványok között szerepelt olyan, amelyet Sárospatakra bevételezése előtt mindössze egy ismert személy birtokolt, de baráti és támogatói kapcsolaton keresztüli tulajdonoscserére is látható volt példa, sőt, a sárospataki Nagykönyvtárba való bevételezéséig évszázadokig bolyongó kötetre is.

ÉGER GÁBOR

könyvtáros

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára

eger.gabor@gmail.com

In the Footsteps of Books with Supralibros

*Books with Owner Monogram Stamped Cover from the Sixteenth and Seventeenth Centuries
in the Great Library of Sárospatak Reformed College*

Abstract: The history of the library of the Sárospatak Reformed College is known from the first third of the 17th century. In 1671, the library owned more than 5000 documents, which were almost completely destroyed during the last three decades of 17th century. The 16th and 17th centuries were an important period of peregrinatio Hungarica. In the first three-quarter of the 16th century, hundreds of Hungarian Reformed students studied at the University of Wittenberg, from 1592 at the University of Heidelberg. After 1622, the academies in the Netherlands played an important role, and many students also visited England. My study focuses on Reformed pastors, whose names were hidden for centuries behind supralibros of 16th-century Renaissance or 17th-century vellum bookbindings.

Keywords: sixteenth and seventeenth century, supralibros, peregrinatio Hungarica, Great Library of the Sárospatak Reformed College

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

